

Z Á V Ě R

Celá práce (včetně předmluvy) byla prakticky napsána dříve, než došlo ke vstupu armád pěti zemí do naší vlasti. Závěr píše až po tomto vstupu. po třech týdnech horečné aktivity různého druhu (včetně týdenního pobytu na mezinárodním filosofickém kongresu ve Vídni); žil jsem v těchto dnech doslova životem lidu této země. Nyní se opět vracím ke své práci. Zjišťuji, že v dokončeném díle nemusím nic měnit, že za tím, co jsem napsal, stojím. Nejde však jen o to; tři kapitoly této knížky jsou a natrvalo budou svědectvím nejen o myšlenkovém úsilí jednoho filosofa . . .

Nikdy jsem se v životě s takovými obtížemi nesoustřeďoval na svou práci jako dnes. To však není jediná příčina, proč se rozhoduji napsat místo vlastního ZÁVĚRU jen závěrečnou poznámku, v níž chci pouze zběžně glosovat metodu, které jsem ve své práci použil, dále podat některé dílčí závěry, které lze vyvodit z každé ze tří kapitol, a konečně na sám závěr stručně formulovat své politickofilosofické krédo.

Takovouto závěrečnou poznámku píše místo vlastního závěru také proto, že se domnívám, že bude daleko užitečnější, jestliže si vlastní závěr z celé práce vyvodí každý čtenář sám. Neuvažovali bychom dialekticky, kdybychom předpokládali, že z tak různorodého materiálu je možný jen jeden jediný závěr. Může jich být prakticky tolik, kolik je přístupů k řešení problematice. To, co jsme právě uvedli, neplatí ovšem jaksi absolutně (je přece povinností autora, aby psal o řešení problematice z hlediska *svého* přístupu); proto také jistý závěr v podobě závěrečné poznámky přece jen podáváme.¹

*

Existují dvě krajnosti v požadavcích na práci v systematické filosofii. Jedni se domnívají, že skutečně filosofickými jsou jen ta díla, která se pohybují v nejobecnější a v nejabstraktnější rovině.² Jiní naopak zdůrazňují, že filosoficky relevantní mohou být jen rozборы filosofických problémů na konkrétním, hlavně speciálně vědním materiálu. V antidogmatickém období vývoje naší filosofie má tato druhá krajnost buď podobu požadavku provádět konkrétně dialektické analýzy, většinou na materiálu ekonomickém, historickém, estetickém, psychoanalytickém apod., anebo podobu požadavku filosoficky jenom zevšeobecňovat výsledky speciálně vědních analýz takových disciplín, jako jsou logika, všeobecná formální metodologie, semiotika, sémantika a jiné speciální obory.

Čtenář, který dostatečně pozorně přečetl celou naši práci, jistě nepřehlédl tu skutečnost, že jsme nerespektovali žádný z těchto dvou krajních požadavků. Nám tanuly na mysli otázky obecného až nejobecnějšího cha-

¹ Závěr v podobě charakterizované závěrečné poznámky je žádoucí také proto, že může být stručnější než jakýkoli pokus o vlastní ZÁVĚR. Patří k soudobé naší ediční praxi, že autorovi se obvykle kladou jisté meze ve formě předem určeného rozsahu. Budiž konstatováno na tomto místě, že jsme již stanovený rozsah mírně překročili.

² Srovnej např. výrok: „Filozofovať znamená myslieť v najvšeobecnejšej, najabstraktnejšej rovine, definovať univerzálne pojmy, kategórie a zákonitosti.“ Ján Kocka, *Zmysel a význam základnej filozofickej otázky, Otázky marxistickej filozofie*, 1962, 4. str. 334.

rakteru, avšak jen ty, které jsme považovali za podstatné; přitom jsme se vždy snažili uvažovat o nich ve vztahu k jednotlivému, které jřnak bývá předmětem zkoumání speciálních věd či objektem jiného, na jednotliviny zaměřeného zájmu. Pojednávali jsme o potřebě dialekticky myslet, o myšlení (o metodologické stránce dialektického myšlení a o dialektické filosofii vědy), ovšem nikoli jen o myšlení jako takovém, ale o dialektickém myšlení intencionálním, zaměřeném na jsoucnost, zvláště pak na to jednotlivé v něm (i ve vědě jako v něčem jsoucím), které se přímo vnucuje do středu filosofovy pozornosti.

*

Z úvah nad dějinami vztahů mezi dialektikou a vědou, jakož i ze zamýšlení nad tímto vztahem v současnosti (viz kapitolu prvou), dá se ve vsí stručnosti vyvodit přinejmenším jakýsi dílčí, nicméně závažný závěr, že vzhledem k ohromnému množství různých filosofických i speciálně vědních přístupů (v průběhu procesu diferenciacce toto množství jen dále vzrůstá) a vzhledem k rozčleněnosti, různorodosti a pestrosti samé skutečnosti, nesmí být dialektika, má-li být tomuto bohatství práva, sevřena do kazajky schémat. Všechny „poučky“ dialektiky je třeba aplikovat především na teorii dialektiky; výsledkem může být a také je jenom zjištění, že skutečná dialektika není žádným souborem strnulých pouček, že živá dialektika je stejně košatá a bohatá jako skutečnost sama.

Dílčímu závěru vyvoditelnému z kapitoly druhé bych chtěl dát podobu reakce na koncepci J. Hommese, který pojímá dialektickou metodu (v kapitole druhé jsme pojednávali o dialektické metodologii, včetně jejího vztahu k vědám, a to filosofickým i speciálním) jako filosofickou formulaci technokratické diktatury.³ Je možno připustit, že zneužitelná je i dialektická metoda. Zneužito, nikoli jen jednou, bylo i katolické náboženství jako záminka a prostředek agrese (poučují nás o tom dějiny) i jako nástroj vykořisťování člověka člověkem. Nikdy bych se však neopovážil tvrdit, že toto náboženství bylo a je vždy *jen* prostředkem a nástrojem uvedeného druhu, i když bych měl k takovému tvrzení relativně větší oprávnění než J. Hommes k výše uvedené charakteristice dialektické metody.

J. Hommes především asi neví, co je to dialektická metoda. Nebo to ví a předstírá, že celý marxistický (zčásti konečně i nemarxistický) filosofický svět považuje dialektickou metodu za to, čím není. Byla-li či je-li ještě dnes tu a tam něčím podobným, pak proto, že marxismus ještě ani zdaleka všude nepřekonal svou prvou vývojovou fázi. V každém případě dialektická metoda je hluboce lidská: je racionální, neproměňuje však lidi ve stroje. Umožňuje jim obzírát celek, jeho vnitřní rozpornost a živou dynamiku; nepřekáží, ale naopak otevírá bránu veškeré potřebné pozornosti k jednotlivému: k jednotlivci-člověku, k jednotlivým vztahům i věcem. Může být nedocenitelným nástrojem při hledání smyslu života, naší aktivity, hodnot, pro které stojí za to žít, pracovat a milovat.

Může jí být zneužito. Dialektická metoda je však natolik pružná, že

³ Srovnej Jakob Hommes, *Krise der Freiheit, Hegel—Marx—Heidegger*, Regensburg 1958, str. 8 (odkaz podle Jiřiho Černého, *Soudobá německá marxologie*, Věd. inf. ÚML pro VŠ, Filozofie, 1966, str. 215).

v okamžiku zneužití přestává být v jádře tím, čím je. Je proto vlastně v tomto smyslu a ve své podstatě nezneužitelná.

Z myšlenek kapitoly třetí se nabízí jako dílčí závěr krátká úvaha o potřebě dialektické filosofie vědy.

Je všeobecně známo, že mnohé partie (rozhodně ne všechny) západní filosofie vědy tendují k přeměně ve speciálně vědní obory. To nepovažujeme za jev negativní, ale za přínos k vývoji vědění. Nicméně i tyto a mnohé další partie je třeba z hlediska jejich širších souvislostí obzírát také filosoficky.

Přitom nelze pochybovat o tom, že různé typy nedialektických filosofických pohledů na vědu je žádoucí doplňovat a hledisky dialektickými. Není to užitečné jen při analýze vývoje vědeckého vědění; i takový uvědomělý antidialektik, jakým je K. R. Popper, přiznává možnost úspěšně popsat dějiny vědeckých teorií pomocí dialektické metody.⁴ Je to žádoucí, ba přímo nevyhnutelné také v tom případě, chce-li filosofie vědy (a skutečná filosofie vědy to dost dobře nemůže nečinit) zkoumat skutečnou, živou strukturu vztahů mezi vědou a praxí, strukturu, která sama o sobě je dialektická. Konečně ani uspokojivý a filosoficky dostatečně hluboký a v žádoucí míře všestranný pohled na objektivismus a subjektivismus ve vědě, na objektivní a subjektivní faktory vývoje vědy atp. se neobejde bez aplikace dialektiky objektu a subjektu na tyto komponenty vědy. Bylo by možno uvést mnohem více dokladů o potřebě dialektické filosofie vědy; zastavili jsme se však v tomto dílčím závěru, vyplývajícím z kapitoly třetí, aspoň u těch, jejichž rozboru jsme se v kapitole třetí přece jen — aspoň zběžně — věnovali.

*

Naše úvahy o vývojovém pojetí marxismu, některá zamýšlení z kapitoly druhé, jakož i celkové naše pojetí dialektiky nás vedou na sám závěr k formulaci našeho politikofilosofického kréda. (Toto naše krédo lze současně pokládat za zhuštěnou formulaci naší koncepce vzájemného vztahu mezi dialektickou filosofií a marxistickou politickou vědou.)

Pochybujeme o možnosti trvalé existence socialismu opírajícího se o marxismus prvé jeho vývojové fáze a používajícího metod vládnutí této teorii adekvátních — tam, kde tradice a soudobé podmínky už vytvořily předpoklady pro přechod do druhé vývojové fáze. Současně však hluboce věříme, že všude tam, kde takové podmínky postupně uzrají, a to jak v zemích socialistických, tak v zemích dnes ještě kapitalistických, ať už vyspělých nebo méně rozvinutých, dříve nebo později nejen zvítězí socialismus opírající se o druhou vyšší vývojovou fázi marxistické, tedy i filosofické teorie, ale také způsob vládnutí, který bude lidštější a spravedlivější než kterýkoli dosavadní, protože nebude připouštět barbarství válek a nesmyslné násilnosti.

Toto vítězství se pak stane východiskem pro nástup k fázím ještě vyšším, v nichž dialektika osvobození bytostných sil člověka se dočká svého naplnění.

⁴ Srovnej K. R. Popper, *Was ist Dialektik?*, *Logik der Sozialwissenschaften*, Köln—Berlin 1967 (IV. Aufl.), str. 280; autor k tomuto svému zjištění ovšem dodává, že tím nelze ospravedlnit přijetí dialektiky jako něčeho fundamentálního.